

УДК 16

ЛОГІЧНІСТЬ І РАЦІОНАЛЬНІСТЬ

Олена Павловська

*Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова,
факультет філософської освіти і науки, кафедра філософії
вул. Тургенівська 8/14, 02000, м. Київ, Україна*

Дослідження містить аналіз питання взаємозв'язку та взаємовідношення понять логічності та раціональності. Стверджується, що критерії нового типу раціональності, які сьогодні затверджуються у науці та технологічній діяльності, значно розширюють можливості тлумачення природи логічного знання.

Ключові слова: логічність, раціональність, історичність раціональності, універсальність логічності, сучасна логіка, історичні типи раціональності, природа логічного знання.

Питання логічності і раціональності, їх взаємозв'язку та взаємовідношення неодноразово ставало предметом аналізу багатьох розвідок у межах логіки і філософії науки. Актуалізація цього питання зумовлена тим, що досі не існує єдиної виваженої позиції щодо більш або менш визначеної демаркації цих понять. Зведення ж їх один до одного суперечить, принаймні, факту існування ситуацій, так званої, «раціональної алогічності» (софізми) та «іраціональної логічності» (парадокси).

Розгляд логічності і раціональності в їх максимальному зближенні трактує обидва поняття як деякої системи норм. Утім, більш глибокий аналіз, доводить необхідність розрізнення двох понять, у межах якого поняття логічного виступає як різновид раціональності: «раціональність – оцінка дії, що реалізує деякий стандарт поведінки, норму поведінки, схему поведінки», а «логічність треба розглядати як різновид раціональності, коли за стандарт беруть логічні схеми або те, що визначають за логічні схеми» [3, с. 346].

Поняття раціональності та логічності мають тривалу історію. У межах класичної філософії поняття раціональності не тематизувалося та ототожнювалося з концептами розумності, розсудливості та логічності. Деяко іншого прочитання набуває поняття раціональності у некласичній традиції філософування, де концепт раціональності оформлюється на перетині таких галузей знання як соціологія, економіка, штучний інтелект та ін. Тут поняття раціональності постає як граничне узагальнення, зміст якого розкривається через виокремлення його історичних типів. Раціональність визначена атрибутом історичності, адже кожній епосі притаманний свій власний стиль мислення, що у свою чергу обумовлює і стиль її раціональності, який, зокрема, відрізняється і своїм відношенням до вимог логіки.

Отже, поняття раціональності – поняття історичне, поняття, що є ширшим за обсягом від поняття логічності, хоча обидва не мають строгих критеріїв щодо визначення своїх суттєвих ознак. Поняття раціональності та логічності знаходяться у певному відношенні. Втім, якщо ми навіть погодимося, що їх відношення за обсягом – це відношення підпорядкування, то все ж залишається проблематичним питання про змістовні критерії цього відношення. Тому метою даної статті є спроба розкрити змістовний аспект відношення понять раціональності та логічності та окреслити їх значущість для постановки та вирішення деяких питань, що пов'язані з обґрунтуванням логіки.

Традиційно логіка тлумачиться як дещо абсолютно «відірване» чи «очищене» від тих аспектів раціональності, які виходять за межі законів, принципів та методів ідеалізованих розмірковувань. Логічність, таким чином, розглядається як дещо позачасове. Звідси погляд на природу логічного може обмежуватися уявленнями про логіку як фрагмент математики або, принаймні, ствердженням того, що як тільки логіка вибудовує строгі формалізовані системи, вона «полишає сцену філософії». Навіть сучасна логіка, як значне розширення традиційної, залишає незмінним свій внутрішній стрижень, попри констатування нових законів у межах нових систем логік. Разом із тим, відбувається тенденція у сучасній логіці, яка реалізувалась у розведенні понять формальної та неформальної логіки, де неформальна логіка (відповідно одного зі своїх багаточислених визначень) постає як «працююча логіка» (Ст. Тулмін) або «нова риторика» (Х. Перельман). «Для Тулміна головний недолік формальної логіки полягав у тому, що міркування, які використовувались у різних ситуаціях, остання зводила до універсальних стандартів, хоча самі стандарти мають залежати від тієї галузі знання, де їх використовують. На його думку, необхідно створити нову логіку, яка б наблизилася до епістемології та тим самим розширила б свій предмет внаслідок включення аргументативних процесів, що мають місце у різних ситуаціях людської життєдіяльності...» [7, с. 86]. Як бачимо, вже у роботах британського філософа робиться акцент на значному розрізненні поняття логічності у його класичному витлумаченні («ідеальна логіка універсальних стандартів») та понятті, яке завдяки своїй ситуативності та історичності, розширюється до епістемології з претензією створити «нову логіку». Відтак неформальна логіка будує моделі, які дозволяють доповнити критерії «ідеальної логічності» критеріями «раціональності реальних індивідів». Досліджуючи питання ментальних підстав діяльності, В. В. Навроцький також вказує на необхідність такого доповнення. «Більшість існуючих підходів до перегляду переконань описують поведінку занадто ідеалізованих раціональних індивідів, які є досконалими у тому розумінні, що мають необмежені ресурси та ідеальну здатність розмірковувати. Поняття раціональності, задіяне у цих підходах, зазвичай пов'язане з класичною логікою, яка концентрувалась на формалізації «істин», що не мають винятків і зберігають цей статус у всі часи... Тому виникає потреба в інструментах моделювання свідомості менш ідеалізованих індивідів. Ці інструменти можуть бути запозичені з сучасної логіки і теорії аргументації. Їх застосування надає моделі, більш наближені до раціональності реальних індивідів» [4, с. 1].

Отже, сучасна логіка, доповнена «критеріями раціональності реальних індивідів», постає в якості системи, що переосмислює «універсальні стандарти» логіки традиційної, активно реагуючи на зміни у стилі та способі наукового мислення. Тим самим у змістовному плані поняття логічності наближується до поняття раціональності, що постійно трансформується завдяки своїй історичності.

Проблема взаємозв'язку та взаємовідношення логічності і раціональності, у свою чергу, актуалізує питання природи логічного та його сутності. Одним з фундаментальних питань філософії логіки є питання про відношення логіки та мислення. А однією зі спроб дати відповідь на це питання був логічний психологізм, який стверджує, що логіка є особливою галуззю психології, а логічні закони є законами природного мислення, встановлення яких має здійснюватися емпіричним шляхом, через індукцію та спостереження. Хоча критика психологізму у логіці доводить неможливість зведення законів і правил логіки до індивідуальних, психічних особливостей людини, однак на тлі нових тенденцій розвитку логічного знання, які, зокрема втілилися у понятті неформальної логіки, деякі ідеї психологізму можуть набувати нового прочитання. К. Штумпф пише, що «Ніщо не може бути істинним у теоретико-пізнавальному відношенні і одночасно психологічно

хибним» [8, с. 128]. Як зазначає В. М. Брюшинкин, проблема психологізму складається з двох центральних питань: питання про філософське обґрунтування онтопсихологічного статусу логіки та питання про взаємозв'язок основоположень логіки з реальною практикою мислення [2].

Варто зазначити, що можемо говорити принаймні про дві точки зору щодо природи логічного. Перша – фізикалістська точка зору ґрунтується на переконанні існування абсолютних логічних структур. Друга – інтеракціоністська – не заперечуючи положень попередньої, робить акцент на процесі розвитку логіки та уявлень про неї, апелюючи до соціального її аспекту, який знову сприяє зближенню уявлень про природу логічного із поняттям раціонального: «Хоча деякі філософи стверджують буцімто логіка – це дещо властиве співвідношенням речей у природі, інші вважали, що процеси логічного мислення розвиваються завдяки участі у соціальних групах. Логіка породжена необхідністю впливати на інших людей і переконувати їх, коли виникають суперечки, вона не містить нічого, крім правил, які встановлюють необхідні процедури для досягнення раціональних умовиводів. Це система правил, які роблять мислення більш ефективним інструментом пристосування. Людина неспроможна переконати, ані інших, ані себе, допоки вона не скористається цими стандартами. Логічні процедури формуються у спосіб ухвали чи не ухвали з боку аудиторії – коли хтось намагається абстрагувати свої міркування. Свідоме мислення є раціональним саме тому, що воно соціальне» [3, с. 159]. Так акцент вже ставиться не на індивідуальні психологічні особливості людини, але особливості соціального, що сприяють формуванню стандартів переконання.

Розвиток людини і форм її соціальної організації обумовлює постановку питання про раціональність, як оцінки дії, як відкритої системи, системи, що розвивається. У цьому сенсі показовою є позиція А. Н. Ракітова, згідно з якою «раціональність варто розглядати не як абстрактно-логічний, але як соціально-культурний, структурно складний феномен, що розвивається. Концепція раціональності має бути застосовуваною до форм та способів мислення, поведінки та діяльності. Вона також має фіксувати, відображати та оцінювати існування та існуючі форми соціальної організації» [5, с. 75]. Розвиток уявлень про способи реалізації раціональності, що був обумовлений кризою раціональності та її парадигмальним зсувом зумовив перехід до некласичної та постнекласичної науки, яка у свою чергу обумовлює рефлексію над можливістю та результативністю типологізації раціональності. Фактичне заперечення уявлень класичної науки про незалежність існування предметів від умов їх пізнання, у рамках некласичної науки, та ціннісно-цільової орієнтації, у рамках постнекласичної, не нівелюючи природу раціональності, як здатності людини до впорядкування, все ж зумовлює її інтерпретацію.

В. С. Стьопін, виокремивши три типи раціональності, звертає увагу на те, що «класичний тип раціональності концентрує увагу тільки на об'єкті і виносить за дужки те, що відноситься до суб'єкта і засобів діяльності. Для некласичної раціональності характерна ідея відносності об'єкта щодо засобів і операцій діяльності; експлікація цих засобів і операцій виступає умовою отримання істинного знання про об'єкт. Нарешті, некласична раціональність враховує співвіднесеність знань про об'єкт не тільки із засобами, а і з ціннісно-цільовими структурами діяльності» [5, с. 75]. Таким чином, поняття постнекласичної раціональності розширює аналіз діяльності, залучуючи до його змісту ціннісно-цільовий елемент, «...причому есплікується зв'язок внутрішньонаукових цілей з позанауковими, соціальними цінностями і цілями» [6, с. 635].

Таке розширення вказує на досить цікаве і не позбавлене дискусійного характеру питання про відсутність безумовного пріоритету раціонального пізнання перед дораціо-

нальними і позарациональними пізнавальними формами, що у свою чергу можна співвіднести із питанням про пріоритет логічного щодо дологічного та позалогічного. Крім того, динамічний поворот у сучасній логіці, що зумовлений направленістю на аналіз різноманітних форм діяльності, також акцентує увагу на цільових та ціннісних аспектах діяльності: «Тут, однак, суттєвим є не тільки те, що люди нам повідомляють, але ще питання чому вони це роблять. Адже, суттєвим є й те, чого бажають досягнути співбесідники, адже на цьому ґрунті будуть визначатися і мої цілі, у залежності від яких я буду знати, що говорити або про що питати» [1, с. 9-10].

Таким чином, критерії нового типу раціональності, який сьогодні затверджується у науці та технологічній діяльності, значно розширює можливості витлумачення критеріїв логічного. Пошук перетинів феноменів раціонального і логічного, витлумачення природи логічного через природу та сутність раціонального може відкрити нові горизонти у вирішенні внутрішніх проблем самої логіки.

Список використаної літератури:

1. Бентем Й. Логика в действии / Й. Бентем // Электронный философский журнал Vox. – Вып. 10. – 2011. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://vox-journal.org/content/Vox10-JvanBenthem2.pdf>
2. Брюшинкин В. Н. Логика, мышление, информация / В. Н. Брюшинкин. – Л. : Изд. Ленинградского университета, 1988. – 152 с.
3. Ішмуратов А. Т. Вступ до філософської логіки / А. Т. Ішмуратов – К. : Відродження, 1997. – 350 с.
4. Навроцький В. В. Логіко-семантичний аналіз інформаційних і мотиваційних підстав соціальних дій : дис. ... доктора філос. наук / В. В. Навроцький ; НАН України. – К., 2010. – 32 с.
5. Ракитов А. Н. Рациональность и теоретическое познание / А. Н. Ракитов // Вопросы Философии. – 1993. – № 11. – С. 68-81.
6. Степин В. С. Теоретическое знание / В. С. Степин. – М. : Прогресс Традиция, 2000. – 744 с.
7. Хоменко И. В. Теоретические проблемы неформальной логики: конфликты точек зрения / И. В. Хоменко // Гуманітарні студії. – 2012. – Вип. 15. – С. 99-108.
8. Штумпф К. Психология и теория познания / К. Штумпф // Логос. – 2005. – № 2 (47). – С. 117-155.

LOGIC AND RATIONALITY

Olena Pavlovska

*National Pedagogical Dragomanov University,
Faculty of Philosophical Education and Science, Department of Philosophy
Turgenivska st., 8/14, 02000, Kyiv, Ukraine*

The research contains an analysis of the issue of interconnection and the relationship between the concepts of logic and rationality. It is argued that the criteria for a new type of rationality (that is approved today in science and technology) greatly expands the interpreting possibilities of logical knowledge nature.

Key words: logic, rationality, historicity of rationality, universality of logic, modern logic, historical types of rationality, nature of logical knowledge.